

MEZEY Barna

az MTA doktora

egyetemi tanár, SZE DFK

professzor emeritus, ELTE ÁJK

MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport ELKH*

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.01

Kutatni, feltárni, megőrizni
A 65 éves Béli Gábor tudományáról

Béli Gábor négy és fél évtizedes jogtörténet-tudományi munkásságát¹ méltatni korántsem egyszerű feladat. Részben, mert tudnivaló róla, hogy levéltárosként kezdte pályáját, mint közülünk, jogtörténészek közül kevesen; s azért sem, (mert nem véletlenül) ő vált a középkori jogintézmények értő és hiteles elemzőjévé a joghistorikusok körében. Egy olyan terep szerte magányos gazdájává lett napjainkra, melyben korábban többek között olyan tudós elmék alakították életművüket, mint *Holub József*, *Illés József*, *Bónis György*, *Degré Alajos*. Európa szerte jellegzetes fejleménye a jogtörténeti kutatásoknak, hogy azok a közelebbi folyamatokra koncentrálnak, a közelmúlt intézményeit tallózzák. Jellemző módon legfeljebb a 18-19. századig nyúlnak vissza, átengedve a korai évszázadok joghistoriáját a medievistáknak. A hazai jogtörténettudományban ez a processzus *Béli*nek köszönhetően lelassult.

Munkásságának kezdetén a Baranya Megyei Levéltár munkatársaként (nyilván levéltári feladatainak logikája mentén) a vármegye volt kutatásainak célpontja. Írt a vármegyei levéltárról², a vármegye statutumalkotási gyakorlatáról³, a vármegyei önkormányzatokról és az autonómia működéséről.⁴ Első monográfiája is ebben a témakörben készült: a nemesek négy bírója kialakulását és a részvételükkel felálló bíróságokat, hatáskörük kiformalódását járta körül.⁵ A szolgabírók működésének első korszakáról szólva a szerző fő üzenetét az alcímben összegezte, az 1268. és 1351. évi korszakhatárok kiemelésével. Ma már *Béli Gábor* okadatolásával alátámasztottan tudjuk, hogy korábbi ismereteinkkel szemben a szolgabírói intézmény nem vezethető vissza a kehidai oklevélre; a négy bírótárral működő törvényszék kezdetei a *IV. Béla* által delegált bírák eljárására alapozhatók. Még későbbi jelenség a megyében működő nemes bírótársak vármegyei nemesség általi választása.

A Janus Pannonius Tudományegyetem jogtörténeti tanszékén kutatásai fókuszában már a régi magyar magán- és perjog intézménytörténete állott. Vizsgálódásait jobbra a 11. és 16. század határai közé igazította, *Árpád*- és *Anjou*-kori hangsúlyokkal. Célul maga elé a jogi intézményrendszer egyes elemeinek elemzését, megjelenésük sajátosságainak, módosulásainak igazolását, a hazai

* ORCID ID: 0000-0002-2234-9452.

¹ A tudományos művek pontos listáját lásd: KORSÓSNÉ DELACASSE, Béli Gábor szakirodalmi munkássága 2023-ig 8–14. E laudációban csak a külön kiemelt művek címét, megjelenésének évszámát és terjedelmét közöljük.

² Baranya Vármegye Levéltára (1987, 5 p).

³ Vármegyei statutumalkotás a XVI-XVIII. században (1987, 16 p).

⁴ A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703) (1988, 30 p).

⁵ A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351 (2008, 207 p).

tradicionális jogot befolyásoló idegen jogi hatások kimutatását tűzte, különös tekintettel a kánonjog szerepére.⁶

Közhelyszerű megállapítás középkori jogunkról, hogy az differenciálatlanságánál, eljárási logikájánál és a csak lassú folyamatában erősödő központi hatalomnál fogva ágakra nem bomlott, a hangsúlyokat nem jogági szempontok, hanem a mindennapok kihívásai határozták meg. A földbirtokra épülő gazdaság nyomatékai érthetően a szerzés, a birtoklás és az öröklés együttesén nyugodtak, a magánjogi súlypontoknál halványabb a büntető intézmények jelentősége. *Béli Gábor* munkásságában is domináló szerepet játszanak a magánjog olyan intézményei, mint az adomány⁷, a vagyonmegosztás⁸, az ingatlanszerződés, a tulajdonátruházás, a birtoklás és a birtokvédelem⁹, a károkozás¹⁰ a zálogjog¹¹, a női vagyoni jogok,¹² az öröklési jog. Igazolta, hogy a hitbér szokásos mértéke a tradicionális jogban már a 13. század kezdetén megállapodott, s hogy a hitbér kiadásának consuetudinális szabályai a 14. századra rögzültek. Okleveles forrásokra alapozva tárgyalta a nemes nők törvényes öröklési rendjének intézményi sajátosságait. Feldolgozta a tradicionális magyar joggyakorlat speciális birtokvédelmi megoldásait és tanulmányozta a dolog időleges használatának átengedésével létesült kötelmeket, különös tekintettel a nemesek egyházzal kötött, speciális vállalkások kiegészített haszonbérleti szerződéseire.¹³

A mai értelemben vett anyagi jogtól elválaszthatatlan, a jogéletnek mintegy lényegét jelenti a perjog¹⁴ és annak keretbe foglalója, a törvénykezési szervezet. *Béli* módszerességének bizonyítéka a számos résztanulmány, mely meghatározott fórumok meghatározott processzusait analizálja. Ezek között nagy figyelmet szentelt a nádor királyi parancsra hirdetett közgyűlésének.¹⁵ A *congregatio generalis* szervezetét és működését mindig és főként korabeli dokumentumok, oklevelek és formulák felhasználásával elemezte. *Béli Gábor* tudományos módszertanának alapvetése az okleveles forrásanyag messzemenő tisztelete, az általa kézbe nem vett, meg nem olvasott, ki nem elemzett dokumentumokra alapozott megállapítások kerülése. Munkáinak jellemzője a következtetésekkel kapcsolatos szakmai óvatosság, ami eredményeinek formulázásában is visszaköszön. Vagyis amit *Béli* megállapít, arra mérget vehetünk.

A törvénykezési szervezet kezdetei, az ítélkező rendszer kialakulása természetes szakmai terepuma a vármegye kutatójának. A vármegye autonómiájának szerves építőkövei voltak a nemes bírótársak bevonásával működő fórumok, így a törvényszék, a megyésispán saját jogon és királyi

⁶ A római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra (2018, 13 p).

⁷ Az új adomány eredete és önálló intézménnyé válása (1995, 8 p); Érdemek és adományok (1996, 3 p); A magánadományozás a XIII. században (1996, 8 p); Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban (2017, 10 p).

⁸ A vagyonmegosztás különös módja az Árpádkorban (2009, 8 p); Osztatlanság és osztály az Árpádkorban (2010, 14 p).

⁹ Birtok és birtokvédelem a régi magyar jogban (2017, 20 p).

¹⁰ Károkozás és kártérítés a korai magyar jogban (2010, 28 p).

¹¹ Pénzkölcsön, zálogkölcsön a régi magyar jogban a Hármaskönyv megjelenéséig (2019, 21 p).

¹² A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása (2016, 12 p); Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben (2016, 15 p); Női vagyoni jogok a tradicionális jog rendszerében (2018, 12 p).

¹³ Dolog időleges használatának átengedésével létesült kötelmek a régi magyar jogban (2016, 15 p).

¹⁴ A succubitus duelli facti potentialis (2005, 21 p); Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon (2007, 11 p).

¹⁵ Eljárás hatalmaskodási ügyekben a nádor törvényszékén az *Ars Notaria* szerint (2018, 7 p).

parancsra meghirdetett ítélkező székei¹⁶, törvénykező gyűlések¹⁷, a bírói hatalom¹⁸ és a jogérvényesítés kérdései¹⁹ a peres eljárás különös szabályai.²⁰

A középkor jogtörténete számára nyilván megkerülhetetlen a jogforrások értelmezése, különös tekintettel azok egybemosódó határvonalaira, mai, rendszerező gondolkodásunknak nem engedelmekedő kategorizálhatatlanságukra, sok esetben egyediségükre. Ezt *Béli Gábor* sem kerülhette meg, hiszen a feltett kérdésekre adandó jogi válaszok sokszor az oklevelek olykor legparányibb szófordulataiból fejthetők ki.²¹ Monográfiáit, tanulmányait végig kíséri a valóságiszteelő tudós elemző figyelme, aggályos argumentálása a jogi kútfők tartalmának megállapítása mentén. Közölt kifejezetten ilyen tárgyba vágó tanulmányokat,²² áttekintő rendszertant tankönyveiben, és pozicionáló részfejtéseket nagyobb munkáiban. Így kerülhetett érdeklődése középpontjába az *Ars Notaria*, mely a *consuetudo* maradandó összefoglalásaként lehetőséget biztosított egyes jogintézmények fejlődési sajátosságainak elemzésére.²³ Az oklevélformulák feldolgozásával *Béli Gábor* monográfiájában a városi szokásjog *Árpád-* és *Anjou* kori jellegzetességeit foglalta össze, évtizedes eredményeit rögzítette.²⁴ Ezt utóbb újabb tanulmányokkal egészítette ki, köztük *Magyi János* formuláskönyvének alapulvételével.²⁵ Fontos csomópont volt *Béli Gábor* kutatói munkásságában a *Quadripartitum* szövegváltozatának feltárása és közlése²⁶, a művel kapcsolatos tanulmányok.²⁷

Bár egyik első, s mindmáig meghatározó tanulmányával²⁸ *Kajtár István* társszerzőségében a büntetőjog terrénumában kalandozott, soknak nem mondható az e körben publikált írása. Említett művében professzorával az osztrák büntetőjog Magyarországra gyakorolt hatását vizsgálta a *Ferdinandea* konkrét példáján keresztül, s rávilágított a szokásjog kínálta lehetőségre, mely hazai szabályozás híján befogadta a külhoni *Praxis Criminalist* is. Néhány bűncselekményről²⁹, általában a büntetésekről³⁰, néha a börtönről³¹ egy-egy büntető perről³² tett közzé eredményeket. Fontos hatalmaskodásról írott tanulmánya.³³

¹⁶ A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig (2017, 11 p).

¹⁷ Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között (2006, 13 p); Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között (2013, 9 p); A Szent István király ünnepén, Fehérváron tartott és más 13. századi királyi gyűlések (2022, 26 p).

¹⁸ A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig (2011, 13 p); Bírói gyakorlat a 16. század elejéig (2014, 26 p); Bírói gyakorlat a 16. század elejéig (2015, 8 p); A középkori bíró működésének törvényessége (2017, 10 p).

¹⁹ Jogállás iránt indult perek és a jogállás megállapítása a középkori Magyarországon (2017, 11 p); Időmúlás. Az elévülés ismérvei Magyarországon az Anjouk alatt (2019, 9 p).

²⁰ Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon (2011, 20 p).

²¹ A latin és a magyar jogi terminológia a XIX. század közepéig (2017, 7 p).

²² A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában (2017, 12 p); II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára (2022, 25 p); I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma (2019, 21 p).

²³ Az *Ars Notaria* városi perrendje (2013, 18 p).

²⁴ Városi szokásjog az *Ars Notaria* alapján (2014, 216 p).

²⁵ Pest Város céheinek belső viszonyai Magyi János formuláskönyvének céhlevelei alapján (2018, 20 p).

²⁶ A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai (2015, 104 p).

²⁷ A *Quadripartitum* közjogi megoldásai (2018, 28 p).

²⁸ Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században: A *Praxis Criminalis* (társszerző: *Kajtár István*, 1988, 36 p).

²⁹ Hamis oklevelek és hamisítók a XIII-XIV. századi Magyarországon (2010, 10 p).

³⁰ Jogállás szerint alkalmazott büntetések a régi magyar jogban (2006, 15 p); Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén (2020, 11 p).

³¹ Börtönviselés perbeli egyezség alapján a XIII. században (2013, 7 p).

³² A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperek néprajzi vonatkozásai (2014, 19 p).

³³ A hatalmaskodás fogalmának megjelenése (2001, 19 p).

Szisztematikus elme lévén, korán megigényelte az általa csoportosított és definiált tananyagot. Nem sokkal azután, hogy oktatni kezdett, már publikálta első jegyzetét,³⁴ melynek több kiadása után tankönyvvé érett a matéria s egy általa intézményesített kifejezéssel, a „*tradicionalis joggal*” illetett patrimonialis-rendi korszak megjelölésével mindmáig meghatározó a tankönyvpiacra.³⁵ Rövid németnyelvű magyar jogtörténete is napvilágot látott.³⁶ Eközben részt vett a jogtörténeti forrásgyűjtemény³⁷ kiadásának munkálataiban, s gondozásában látott napvilágot két örökbecsű munka: a legendás levéltári segédlet a bírósági szervezet és perjog történetéről³⁸ és *Degré Alajos* könyvformában korábban soha napvilágot nem látott állam-és jogtörténete.³⁹

Béli is vállalkozott (mint sokan, kik fakultásuk joghistorikus tagjaként foglalkozni kezdtek karuk történetével, legendás oktatóik tudományos történetével) néhány kisebb felsőoktatástörténeti kutatásra,⁴⁰ életrajzra és laudációra⁴¹, emlékeztetőpoló ünnepi tanulmányok szerkesztésére,⁴² melyek közül kiemelkedik a *Degré-életmű* gondozása.⁴³

Béli Gábor nem a külföldnek dolgozott. (Saját megfogalmazásában, miután a külhoni kutatók a tradicionális magyar jogból „*kapcsolódási pontok hiányában [...] 'a saját' középkori jogtörténetükből keveset meríthetnek (különösen a régi magyar jog intézményeinek alapismerete nélkül), a büntetőjog történetét kivéve nem is mutatnak érdeklődést*” témái iránt.) Ő a hazai joggyakorlat sajátosságai felé fordult, az első ötszáz esztendő joga felé, mely különleges latin nyelvtudást igényel. Nem egyszerűen magas szintű és árnyalt, de jellegzetesen szakmai nyelvismeret birtokában folytatható kutatás az övé, mely a terminológiai fordulatok, a praxisban használatos nyelvi jelenségek olykor folyamatos tartalmi módosulásban alakuló kifejezésmódok bonyolult elegye. Aligha véletlen, hogy olykor-olykor erős vitába is ereszkedett történettudós kollégákkal egy-egy jogi szakkifejezés értelmezéséről. *Béli Gábor* terepe a hazai jogélet, mondanivalójának címzettjei elsősorban a hazai történészek és jogtörténészek, levéltárosok és jogászok. (Még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy a középkor jogi praxisa és a modern jog rendszere között folyamatosági hiátus okán kevésbé épülhetnek a modern, tételes joghoz kapcsolódó tudományos kutatások a *Béli* munkásságából kinyerhető magán- és perjogi ismertekre.)

³⁴ Magyar jogtörténet: Az államalapítástól 1848-ig (1995, 170 p).

³⁵ Magyar jogtörténet: A tradicionális jog (2009, 368 p).

³⁶ Die ungarische Rechtsgeschichte seit den Anfängen bis zur Erscheinung der ersten sozialistischen Kodex: Kurzlehrbuch (1999, 93 p).

³⁷ A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény (szerk.: *Mezey Barna*, 2000, 827).

³⁸ *Bónis György*, *Degré Alajos* és *Varga Endre* 1962-ben kiadott művét (A magyar bírósági szervezet és perjog története) kiegészítő jegyzetekkel látta el *Béli Gábor* a bővített, második kiadásban (1996, 298 p).

³⁹ Magyar alkotmány- és jogtörténet: Készült Dr. *Degré Alajos* egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán (2010, 325 p).

⁴⁰ Epizódok a pécsi jogi kar történetéből a II. világháború után (1997, 4 p); 75 éve Pécssett (társszerkesztő: *Kajtár István*, 1998, 23 p).

⁴¹ *Artificem Commendam Opus* (2022, 6 p).

⁴² *Ut Juris Ordo Exigit*: Ünnepi tanulmányok *Kajtár István* 65. születésnapja tiszteletére (társszerkesztő: *Korsósné Delacasse Krisztina* és *Herger Csabáné*, 2016, 325 p); Emlékkötet *Herczegh Géza* születésének 90. évfordulója alkalmából (társszerkesztő: *Kis Kelemen Bence*, *Mobay Ágoston* és *Szalayné Sándor Erzsébet*, 2018, 275 p); *Benedek Ferenc* professzor emlékezete (2019, 110 p).

⁴³ *Degré Alajos* és a régi gyámsági jog (2005, 17 p); *Degré Alajos*, a jogtörténész (2006, 9 p).

Ha azonban jelentős, nemzetközi szinten is érdeklődésre számot tartó eredményre jutott, nyomban publikálta azokat.⁴⁴ Részt vett a magyar jogtörténészek nagy vállalkozásában, a német és kínai nyelven is közzétett alkotmány- és jogtörténeti enciklopédia megalkotásában is.⁴⁵

Béli Gábor sokat tett a pécsi tudományos műhely reputációjának fenntartásáért is. Az elődök emlékének ápolása mellett gondoskodott a *Csizmadia Andor* által útjára bocsátott Jogtörténeti tanulmányok gyűjteményes kötetsorozatának folytatásáról, újabb és újabb kötetek szerkesztéséről, kiadásáról.⁴⁶

Ami többek között figyelemreméltó *Béli* tudományos kvalitásában, az a jellegzetes szakmai közvetlenség, ahogyan tudását továbbadja, az a tudományos ismeretterjesztésre alkalmas beszélgetős-értelmező stílus, mely alkalmassá teszi felkutatott ismeretanyagát a hétköznapi adatközlésre is. Nem céhbéli hallgatói illetve olvasói is értették és értik, élvezték és élvezik mondanivalóját, stílusát, egyediségét.⁴⁷ Mert ők is érzik a szenvedélyt, ami *Béli Gábort* hajtja, észlelik hatalmas tudását és tapasztalják szakmai alázatát, ahogyan a joghistoria kérdéseivel közelít. Miként mi mindannyian, akik a céh tagjaiként részesei lehettünk vívódásainak, szakmai tépelődéseinek és a bebizonyosodás felett érzett örömeinek.

Remélem és hiszem, hogy *Béli Gábor* folytatja kutatói munkásságát, a jogtörténettudomány javára, mindannyiunk hasznára és önmaga élvezetére. Mert a nagy *opus*, amiről sokunknak annyit mesélt, már majdnem készen van. S mert az évtizedek alatt felhalmozott egyedülálló tudást nem szabad veszni hagyni, különösen, ha a szerző a kutatómunkát saját kedvére, önnön gyönyörűségére végezheti.

⁴⁴ Der Einfluss des deutschen Rechts auf die ungarische Strafpraxis: Die Rolle des Corpus juris Hungarici in der Strafrechtsprechung Zwischen dem Anfang des XVIII. und der Mitte des IX. Jahrhunderts (2009, 16 p); Women's Acquisition of Property during the Era of the Arpad Dynasty in Hungary (2010, 18 p); Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law (2011, 20 p); Corpus Iuris Civilis and Corpus Iuris Hungarici: The influence of Roman legal tradition on the Hungarian and Croatian Law (társzerző: *Petrak, Marko* és *Žiha, Nikol*, 2012, 20 p); Corpus Iuris Civilis i Corpus Iuris Hungarici: Utjecaj rimske pravne tradicije na ugarsko-hrvatsko pravo (társzerző: *Petrak, Marko* és *Žiha, Nikol*, 2012, 18 p).

⁴⁵ Organe der Machtausübung, Die Basisinstitute des Privatrechts (2017, 40 p és 40 p); 私法的基本制度 (2020, 36 p).

⁴⁶ Jogtörténeti tanulmányok VIII (társzerkesztő: *Kajtár István* és *Székelyes Róbert*, 2005, 605 p); Jogtörténeti tanulmányok X. (társzerkesztő: *Hergyer Csabáné* és *Peres Zsuzsanna*, 2010, 217 p).

⁴⁷ A hűbéri állam (1997, 5 p); A familiaritás (1998, 4 p); Alapdokumentumok a magyar középkorból (2012, 5 p); Adók, adószerű bevételek az Árpád-korban (2012, 2 p); Vagyongyűjtő nagyurak IV. Béla idején (2013, 5 p).